

ISSN 2413-1865

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Випуск LXXVI
Том 1

Херсон-2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Федяєва В.Л. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Заступник головного редактора:

Слюсаренко Н.В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Відповідальний секретар:

Сараєва О.В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Члени редакційної колегії:

Андрієвський Б.М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки початкової освіти Херсонського державного університету

Барбіна Є.С. – доктор педагогічних наук, професор кафедри професійної освіти Херсонського державного університету

Блах В.С. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Корольова І.І. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Кузьменков С.Г. – доктор педагогічних наук, професор кафедри фізики та методики її навчання Херсонського державного університету

Ліда Ху – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії порівняльної педагогіки Академії педагогічних досліджень Китайської Народної Республіки

Пентиліук М.І. – доктор педагогічних наук, професор кафедри мовознавства, голова спеціалізованої вченої ради Д 67.051.03 Херсонського державного університету

Петухова Л.Є. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету

Римантас Сташис – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Клайпедського університету (Литовська Республіка)

Шарота Софія – доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Краківського педагогічного університету (Республіка Польща)

Яцула Т.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Збірник наукових праць «Педагогічні науки»

включено до переліку наукових фахових видань України з педагогіки на підставі Наказу МОН України від 10 лютого 2010 року № 1-05/1 (бюлетень № 3, 2010 р.);

Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням Вченої ради Херсонського державного університету (Протокол № 10 від 27.02.2017 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію

друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 7935 від 29.09.2003 р. видане Державною реєстраційною службою України

Офіційний сайт видання: www.ps.stateuniversity.ks.ua

© Херсонський державний університет, 2017

ISSN 2413-1865

© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2017

Луца М.В., старший викладач
кафедри філологічних дисциплін
Мукачівський державний університет

У статті розглянуто етикет та ментальність українців. Досліджено фактори, що впливають на ментальність нації, виокремлено основні особливості мовного, мовленнєвого та спілкувального етикету. З'ясовано, що український мовленнєвий етикет – це явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній (материнській) мові та відображає національний характер українця, тобто його ментальність – склад розуму, самобутній спосіб мислення і світосприймання. Визначено, які зміни відбуваються в мовленнєвому етикеті. Сформульовано способи взаємодії мовлення, мови та етикету.

Ключові слова: ментальність нації, мовний етикет, мовленнєвий етикет, спілкувальний етикет, норми етикету, спілкування, формули спілкування, мова, мовлення.

В статье рассмотрены этикет и ментальность украинцев. Исследованы факторы, влияющие на ментальность нации, выделены основные особенности языкового, речевого и этикета общения. Выяснено, что украинский речевой этикет – это явление прогрессивное и сугубо национальное, потому что относится к родному (материнскому) языку и отражает национальный характер украинцев, то есть его ментальность – склад ума, самобытный образ мышления и мировосприятия. Определено, какие изменения происходят в речевом этикете. Сформулированы способы взаимодействия речи, языка и этикета.

Ключевые слова: ментальность нации, языковой этикет, речевой этикет, этикет общения, нормы этикета, общение, формулы общения, язык, речь.

Lutsa M.V. ETIQUETTE AND UKRAINIAN MENTALITY

The article is devoted to the Ukrainian etiquette and mentality. We have singled out the factors that influence mentality of the nation, among which one may stress language, speech and communication etiquette. It has been found that Ukrainian speech etiquette is a progressive phenomenon, purely national: national language reflects Ukrainian national character, and its spirit is embodied in mind, original thinking and world picture. There have been detected changes that have occurred in speech etiquette. Types of interaction between speech, language and etiquette have been formulated. It has been indicated that the bulk of etiquette in general is formed by language, speech and communication etiquette.

Key words: national mentality, language etiquette, speech etiquette, communication

Постановка проблеми. Життя людини в суспільстві регламентується системою різних законів, правил. Суспільство виробляє стандартизовані норми соціальної поведінки, які визначаються уявленнями про шаблони поведінки у конкретній ситуації. Для того, щоб функціонувати як єдине ціле, суспільство має встановити такі рамки поведінки індивідів, у яких ця поведінка стає одноманітною, стабільною. Саме такими рамками і є етикет, на який впливає ментальність нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність вивчення мовленнєвого етикету неодноразово наголошувалась багатьма вченими, оскільки він є одним із показників міжособистісних відносин у мові, важливим компонентом культури та невід'ємною частиною загальної системи етичної поведінки у суспільстві. Зарубіжні та вітчизняні мовознавці й психологи вивчали структуру, національну специфіку й функції етикетних формул, а також психологічні проблеми компетентності в спілкуванні (Білоус

М., Богдан С., Бацевич Ф., Гольдін В., Єгідес А., Костенко В., Кубрак О., Плющ Н., Стельмахович М., Радевич-Винницький Я., Сербенська О. та ін.).

Постановка завдання. Завданням статті є дослідити мовний, мовленнєвий та спілкувальний етикет українців та ментальність нації, що саме впливає на ефективність культури спілкування суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спочатку варто з'ясувати поняття «етикет». За визначенням словника української мови [9, с. 5], «етикет – установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві». Основну частину етикету становить мовний, мовленнєвий і спілкувальний етикет.

Я. Радевич-Винницький зазначає [7, с. 5], що мовний етикет – це сукупність правил мовної поведінки, які репрезентуються в мікросистемі національно специфічних стійких формул і виразів у ситуаціях установлення контакту зі співбесідником, підтримки спілкування в доброзичливій тональності. Ці засоби ввічливості орієнтовані на вираження поваги до співрозмовника та дотримання власної гідності. Вони є органічною частиною культури спілкувальних взаємин, соціальної культури загалом.

Рівень дотримання мовного етикету, культури спілкування часом впливає на поведінку співрозмовників більшою мірою, ніж предметний зміст мовлення. Етикетність спілкування полягає не тільки у нормативному застосуванні формул мовного етикету у стандартних етикетних ситуаціях. Вона має значно ширший засяг, охоплює комунікативну поведінку людини загалом. Адже і за межами етикетних ситуацій вербальне (і невербальне) мовлення може мати прикмети, які засвідчують ввічливість, тактовність, доброзичливість мовця у ставленні до комунікативного партнера (партнерів, аудиторії), а може, навпаки, створювати про мовця враження як про людину невиховану, нетактовну, грубу. З іншого боку, формальне дотримання правил мовного етикету не завжди викликає довіру й повагу до мовця.

Суттєвою диференційною ознакою мовного етикету українців є вживання форми кличного відмінка у звертанні, наприклад: Марино, Іване, пане Володимире.

Мовленнєвий етикет – система стійких формул спілкування, рекомендованих суспільством для встановлення мовного контакту співрозмовників. Отже, це вибір мовних засобів вираження, засоби їх реалізації, застосування мовного етикету в конкретних актах спілкування.

Мовленнєвий етикет тісно пов'язаний з ментальністю нації. За Ю. Липою, на формування українського національного характеру чинили вплив різні етноси, які протягом тисячоліть жили в Україні, від яких в ньому залишились так звані «первені». Ю. Липа називає чотири складові пракультури, які сформували характер українського народу – трипільський, понтійський, готський та київсько-руський. Трипільська пракультура – залишила у спадок українцям терплячість, мовчазну відвагу, скромність, обережність, наполегливість у досягненні мети та уміння стійко сприймати невдачі, психологію хлібороба і повагу до жінки, до батьків. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект родинних звичаїв, демократичний суспільний устрій; понтійська – відважність, заповзятливість, творчий дух, тягу до краси, завдяки ній індивідуалізм українця протистоїть стадності (хоча відданість улюбленій справі спонукає його знаходити партнерів і однодумців, звідки тяга українця до різних спілок, коаліцій, етностей тощо); давньоукраїнська держава Київська Русь – усвідомлення своїх політичних традицій, дух волелюбності й національної гордості. Нехтувати такими первеннями не можна. Вони виявляються та накладають духовний відбиток на національний характер, на ментальність, у тому числі й сучасного мешканця України [6, с. 57].

Щільно пов'язана з національною психологією мова. Мова як національний генетичний код віддзеркалює національну психологію мислення, через неї можна проникнути в глибинні риси національної ментальності. Залежність психічної, розумової та практичної діяльності людей від мови розуміється як залежність мислення, світогляду і

поведінки людей від прийнятих форм слововживання, від природи і характеру мови, якою вони висловлюють свої думки й почуття (у будь-якій суспільній сфері). Ще на початку XIX ст. В. Гумбольдт сформулював ідею про те, що розходження між мовами є не розходженням в звуках і знаках, а розходженням в світобаченні, що це є проблема соціально-філософського характеру. Виявляючись певної мірою універсальним способом світосприйняття, мова у кожного народу має національну специфіку. У 50-60 рр. XX ст. виникає наука етнолінгвістика, що вивчає мову в її взаємодії з народом, який говорить на ній. В етнолінгвістиці запроваджується таке поняття як «картина світу» («мовна картина світу»), що варіює від нації до нації; кожний народ по-своєму сприймає оточуючий його світ, і ця своєрідність сприйняття щільно пов'язана з мовою. Феномен мови, за В. Гумбольдтом, – це сутність й формування духовної сили нації, «національного духу» народу, які визначають її (нації) національний характер. Через внутрішній устрій окремої мови можна побачити своєрідність національного духу та вийти на розуміння самотності життя певного народу. Відштовхуючись від будь-якої мови, можна робити висновки про національний характер. Мова допомагає людині усвідомити дійсність та надає «засоби» для такого усвідомлення, слугує «керівництвом до сприйняття соціальної дійсності» [8, с. 117]. У кожного народу як культурної спільноти є свій склад мислення, зафіксований в мові, який обумовлює все буття даного народу (включаючи сприйняття природи, правила поведінки, побут, характер) і визначає картину світу, в якій живе цей народ. Мова постає вбудованим у свідомість певним концептуальним каркасом, проходячи яким оточуючий людину світ відповідно трансформується, інтерпретується, сприймається. Рідна мова закладена в людині генетично, мова є національним генетичним кодом [2, с. 66-78].

Під мовленнєвим етикетом зазвичай розуміють систему стійких формул спілкування, що приписується суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримки спілкування в обраній тональності згідно з соціальними ролями і рольовими позиціями відносно один одного, взаємними стосунками в офіційних та неофіційних обставинах [5, с. 413].

Український мовознавець Г. Гайович, досліджуючи способи взаємодії мовлення, мови та етикету, робить висновок, що етикет, у тому числі і мовний, завжди має національний відтінок та стала основою найважливіша з них – це світоглядні принципи людини, її мислення, яке базується на сприйнятті себе як частинки нації»[3, с. 42].

У мовленнєвому етикеті багатьох народів система координат міжособистісної комунікації організована однаково. Ідеться про те, що у всіх суспільствах наявні усталені форми вітання та прощання, форми поваги до старших тощо. Норми етикету мають єдиний (координувальний) характер, вони наче передбачають угоду про те, що вважати прийнятним (допустимим) у поведінці людей, а що – неприйнятним. А ось що стосується правил етикету і засобів їх вираження у різних народів, то тут спостерігається надзвичайна строкатість, зумовлена особливими умовами історичного розвитку, культурних традицій, віросповідань представників певних етноспільнот.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що систему мовленнєвого етикету нації складають відношення і зв'язки між усіма можливими етикетними формулами комунікації. Структуру ж його визначають такі основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала тощо, які вирізняються залежно від системи координат міжособистісної комунікації: при встановленні контакту між мовцями – формули звертань і вітань; при підтриманні контакту – формули вибачення, прохання, подяки та ін.; при припиненні контакту – формули прощання, побажання і засобів вираження у різних мовах [11, с. 134-142].

Український мовленнєвий етикет – явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній (материнській) мові та відображає національний характер українця, його

ментальність – склад розуму, самобутній спосіб мислення і світосприймання [10, с. 20].

Зміни в мовленнєвому етикеті відбуваються постійно. Останнім часом відродилися призабуті в радянські часи форми звертання пане, пані, панно. Вони характерні для більшості мов Європи: польської, чеської, словацької та ін.

Слово *пан (пані)* в етикетному застосуванні означає не людину з вищих верст суспільства, а є словом-регулятивом, яке засвідчує пошану до співрозмовника, воно здебільшого вживається з прикладкою, що конкретизує особу. Ім'я людини при слові *пан (пані)* бажано вживати лише тоді, коли адресат молодий, однакового віку або не набагато старший за адресанта, а також не набагато вищий за соціальним станом (*пане Олександрє*, але не можна – *панє Геннадію*, звертаючись до міністра закордонних справ). Прізвище людини як прикладку до слова *пан (пані)* доцільно вживати, коли йдеться про неprisутню людину (*пані Мілашовська повідомила*). В офіційних ситуаціях у ролі прикладки може вживатися ім'я і прізвище (*Прошу до слова пана Ярослава Іваненка*).

«Револуція гідності» 2013–2014 рр. актуалізувала вітання «Слава Україні! – Героям слава!» – як стверджують історики, це відоме гасло діячів ОУН. Звичайно, цей вислів глибоко патріотичний не обмежується суто етикетними завданнями, а й пробуджує в серцях українців високі почуття.

Спілкувальний етикет – це гіперпарадигма, яку мовці відтворюють за правилами, узвичаєними в певній мовній спільноті. Йому властива національна своєрідність, ідіоетнічність. В українців, наприклад, здавна побутує шаноблива форма звертання на Ви до старших за віком, посадою, незнайомих, до батьків: *Ви, тату...*, *Ви, мамо...*. Ця граматична форма висловлення ввічливості – давня риса української мови [1, с. 37].

В арсеналі української мови багато ширих, сповнених коханням слів. Українцям властиво говорити один одному компліменти, люб'язні слова, тому недарма вони вживають лексеми із семантичним центром «любов» для позначення світлих побажань, душевних, тим самим підкреслюючи свою шану до іншого. *Наприклад, люб'язно прошу Вас, будьте люб'язні*. Саме слово люб'язний походить від любий, тобто асоціюється з такою вічною цінністю як любов, що має універсальний характер та носить загальнолюдський характер. Такі прості слова, але сповненні почуттям поваги як до дорослих, так і до молодих людей. Гостинність українців сприяла утворенню найрізноманітніших етикетних одиниць (ласкаво просимо, частуйтеся, будьте як вдома) [4, с. 269-276].

Отже, зразкове спілкування спроможне стати ключем до успіху в суспільстві та на етапах досягнення професійної кар'єри.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті дослідження з'ясовано, що дотримання норм і принципів етикету є одним із важливих факторів, які впливають не тільки на комунікативність, але й на життєдіяльність людей. Щоб подолати перепони на шляху до взаєморозуміння та визнання, потрібно дотримуватись основних вимог етикету – поваги, чемності і ввічливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. Богдан – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Бондаренко О.В. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект / О.В. Бондаренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць. – 2008. – Випуск 32. – С. 66-78.
3. Гайович Г.В. Поняття “мова”, “мовлення”, “етикет” у сучасному українському діловому середовищі / Г.В. Гайович // Фокус мови : Науково-практичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 39–47.
4. Кулішенко Л. Мовленнєвий етикет та ментальність українців / Л. Кулішенко, Т. Чечота // Світогляд – Філософія – Релігія. – 2013 – Вип. 4. – С. 269-276.

5. Лингвистический энциклопедический словарь /ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 684 с.
6. Лозко Г. Етнічні складники українського характеру (за Ю. Липою) // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К. : Генеза, Довіра, 1996. – С. 57.
7. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2006. – 291 с.
8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Пер. с англ. А.Е. Кибрика. – М. : Прогресс, 1993. – 654 с.
9. Словник української мови: в 11 томах / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – С. 490.
10. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20–23.
11. Шутова М.О. Мовленнєвий етикет як система координат у міжособистісній і міжкультурній комунікації / М.О. Шутова // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. – 2013. – Том 16. – № 1. – С. 134-142.